

Bornova'dan Santa Maria Kilisesi

R. Eser GÜLTEKİN *

İzmir'in şirin ilçelerinden Bornova'ya yolunuz düşmüşse, Hükümet Konağı'nın bulunduğu meydandan mutlaka geçmişsinizdir. Hele, Belediye otobüslerinin eski son durağından kimbilir kaç kez otobüse inip binmişsinizdir. Hükümet Konağı ile eski son durak arasında kalan, meydandaki belediyeye ait dükkânlarla, kilisenin kuzeyinde kendi mülkü olan dükkânlar arasında saklanmış gibi duran bir yapı görülür: Santa Maria Katolik Kilisesi.

Adından da anlaşılacağı gibi İsa Peygamberin annesi Meryem adına inşa edilmiştir. Dıştan çoğu kez farkedilemeyen bu kilise günümüzde de işlevini sürdürmektedir.

Bornova'nın herhangi bir yerinden kilisenin sekiz dilimli külâh şeklindeki çatısını, üstündeki haçı ve baldeken¹ çan kulesini görmeniz bile, giriş kapısının nerede olduğunu bir hayli ararsınız.

Çünkü giriş; kuzey yönünde Belediye dükkânları ile kilise dükkânları arasında, çoğunlukla araçların park ettiği dar bir yol olarak kalmıştır. Bu yol üzerindeki kilisenin bahçe duvarı yaklaşık bir insan boyunda olup, bahçe giriş kapısı oldukça mütevazidir. Dilerseniz öncelikle kilisenin etrafını dolaşın, içine öyle girelim.

Yapı kuzey, güney yönünde düzenlenmiştir. Kuzeyde yuvarlak planlı bir "naos"², güneyinde ise bu mekandan geçilen dikdörtgen planlı "bema"³ ve buna doğu - batı doğrultusunda açılan yanmekanları ile (Synthronon)⁴, geçişi bu mekandan olup güneyde dışa taşan (dışta kare, içte sekizgen planlı) "şapellerden"⁵ oluşmaktadır.

Giriş, naosun kuzeyinde üç bölümlü bir "revak" halindedir.

Kilisenin doğusuna bitişik, "L" şeklinde iki katlı olarak inşa edilen bina, günümüzde yapının bakımını üstlenen aile tarafından yaşama amacıyla kullanılmaktadır. Kaynaklarda bu binanın kız yetiştirme yurdu ve öksüzlere ait ikamet mekanı olarak kullanıldığı belirtilmektedir.⁶

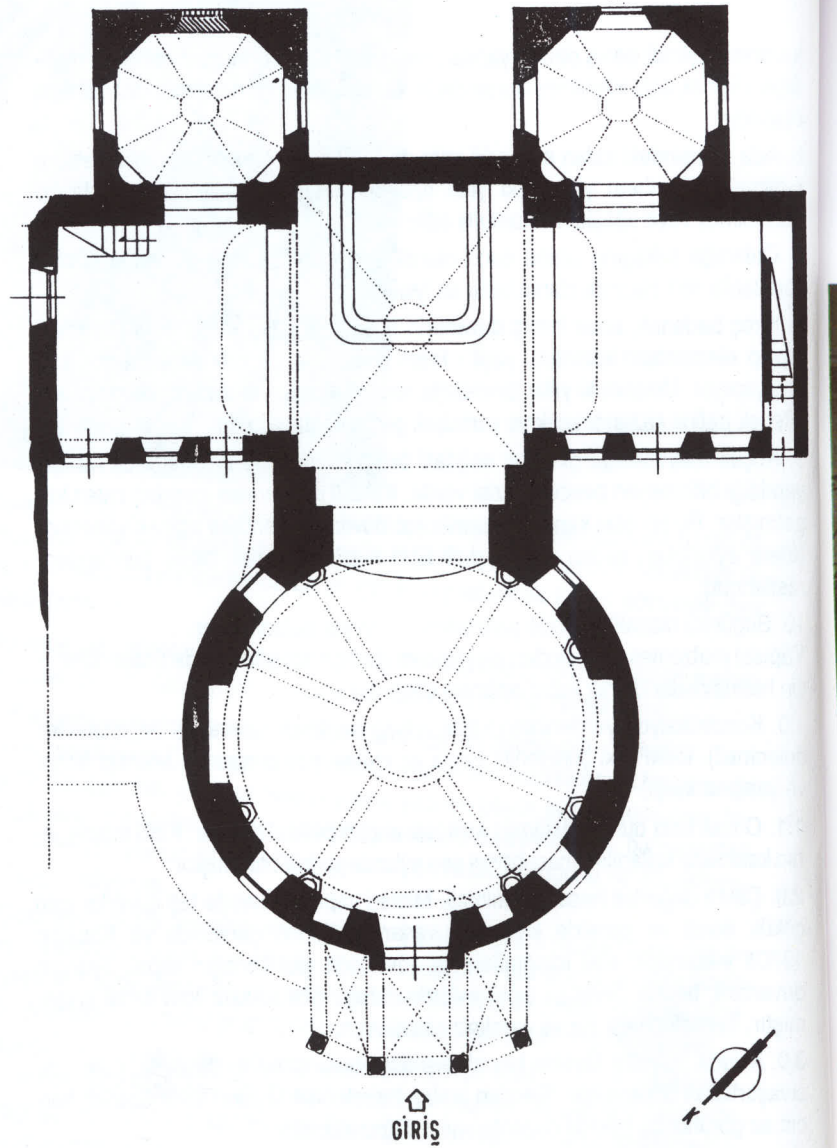
Binaya dıştan bakıldığında kuzey - doğu ve batı cephelerinin sıvalı olduğu görülmektedir. Sivasız olan güney cephesinden anlaşıldığı kadarıyla yapı, moloz taş ve tuğlanın birlikte kullanılmasıyla (almasıç teknikle) inşa edilmiştir.

Yapının batı cephesine göz attığımızda, naos'un batı duvarına bazı yazıtların yerleştirilmiş olduğunu görürüz.⁷ Alt kısımlarda bulunan yuvarlak kemerli pencerelerin söveleri başlıklı birer sütun görünümündedir. Bunlarla aynı hizaya yerleştirilen üstteki (kubbeye açılan) pencerelerde yuvarlak kenarlı olup, kemerin üstü dalgalı iki sıra kirpi saçakla sona ermektedir. Naosun içte kubbe olan üst örtüsü, dışta sekiz dilimli bir külâhla örtülüdür.

Bu bölümün doğu cephesi de aynen böyledir. Ancak bu yönde bulunan, kilisenin bakımını üstlenen ailenin oturduğu binadan bir köprü ile girişteki revakin üzerinde bulunan galeriye ulaşılmaktadır.

Bemanın batı kanadında alt katın sağır tutulmasına karşın, üst katın dikdörtgen şekilli bir pencere ile hareketlendirildiği görülür. Bu cephede üstte düz bir silme ile sona ermektedir. Batıdaki şapelin aynı yönde yuvarlak kemerli bir penceresi vardır. Üstte naosun dışındaki mekanların üzeri kırma çatılarla örtülüdür.

Buradan arka cepheye yani güneye geçtiğimizde, ortada sağır tutulan bema duvarının sağında ve solundaki şapellerin birer pencere ile güneye açıldığı

Plan

0 1 2 3 4 5 m.

* Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Öğretim Görevlisi.

Santa Maria Katolik Kilisesi'nin batıdan genel görünüşü.

görüldür. Şapellerin bahçe yönüne bakan üçer penceresi vardır. Doğu cephesi batı yönündekilere benzemekle birlikte, bemaya bitişik mekan (Synthronon) bu kez kilise bakıcısının evine yanaşmıştır. Güney - doğuda en üstte baldaken şeklinde bir çan kulesi yer almaktadır.

Bemanın batısındaki şapel kuzeyde bir kapı ile bahçeye açılmaktadır. Ayrıca yine bu cephedeki bir kapı, üst kata çıkışı sağlayan merdivenlere götürür sizi. Girişlerin üstü düz bir lento ile örtülmüştür. Söveler, "Bursa Kemerli" görünümündedir. Alt kat ve üst katlarda dikdörtgen şekilli pencereler dikkatimizi çeker. Doğudaki şapelin kuzeye bakan görünümü de böyledir.

Kuzeyde kiliseye girişte, hemen naosun önünde üzeri kaburgalı çapraz tonozlarla örtülü, üç bölümlü iki katlı bir revak karşılar bizi. Ortadaki kısma sonradan ahşap bir kapı eklenmiştir. Revakın üst örtüsü dört adet sütunla taşınmaktadır. Sütunları birbirine silmelerle profilendirilen yuvarlak kemerler bağlamaktadır. Sütun başlıkları İon tarzındaki volütlerle ve akantus yapraklarıyla bezenmiştir. Revakın üst katı basit profil bir silme ile belirginleştirilmiş, kuzey cephesi ise üç bölüm şeklinde düzenlenmiştir. Hafifçe dışa doğru taşan orta bölüm, üstte üçgen bir alınlıkla sona ermektedir. Her üç bölümde de pencere görünümünde silmelerle kademelendirilen yuvarlak kemerli saçır çöktürmeler görülür. Ortadaki çöktürmenin alt kısmındaki süsleme dikkat çekicidir.

Kuzeyde üçgen dilimlerle hareketlendirilen ve silmelerle profilendirilen bir giriş ile katoliklerin dinsel amaçla toplanıp, sıralara oturdukları çapı 10.50 m. olan yuvarlak planlı naosa girilir. Kubbe eteği silmelerle kademelendirilmiş dilimli bir kubbe naos mekanının üzerini örter. Duvarlarda sekiz adet gömme paye bulunmaktadır. Bunun bitiminde kubbe başlangıç hizasında naosu dolaşan dar bir galeri vardır ve muhtemelen kubbe eteğindeki pencerelerin temizliği için kullanılmaktadır. Ayrıca kuzeyde girişin hemen üstünde basık bir kemerle naosa açılan balkon şeklindeki bölüm dikkatimizi çeker.

Kilise dışından da köprü ile ulaşılabilen bu bölüm eskiden org tribünü olarak kullanılmakta iken, günümüzde orgun naosa yerleştirilmesiyle işlevini yitirmiştir. Girişin iki yanında yuvarlak kemerli 0.80 m. genişliğinde, 0.60 m. derinliğinde vaftiz havuzlarını içeren birer niş bulunmaktadır. Ancak daha büyük nişler (3.00 m. genişlik, 0.70 m. derinlik) naosun doğu ve batı duvarlarında gözümüze çarpar. Bunların içinde küçük altınlar ve azizlerle ilgili tasvirler yer alır. Nişlerin arasında yuvarlak kemerli pencereler vardır. Pencerelerdeki vitraylar ve üst kısımlarındaki freksler dinsel konularla bezelidir. Pencerelerin alt kesiminde ahşaptan yapılmış (güney - batıdaki hariç) günah çıkarma mahalleri görülür. Sadece güney - batıdaki azize Rita'nın heykeli vardır.

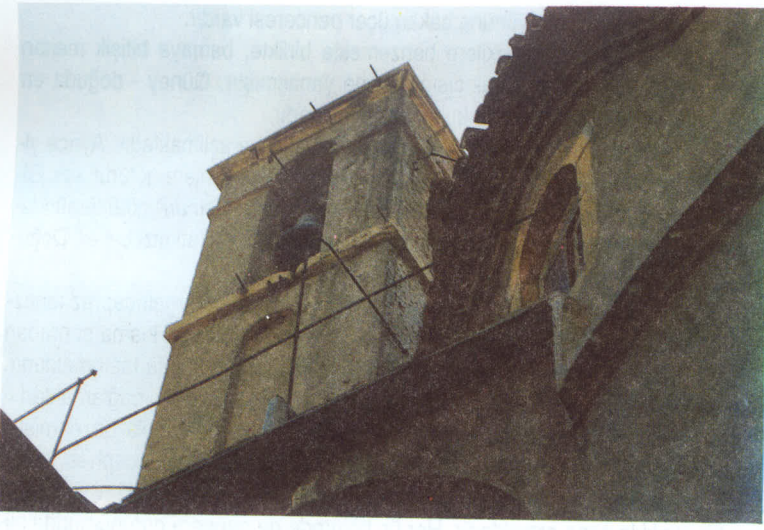
Naos'dan, güneyde kubbe eteğine dek yükselen yuvarlak silmelerle profilendirilmiş bir kemerle "bema" mahalline geçilir. Naos ile bema arasında bir basamaklık kot farkı bulunmaktadır. Üstü aynalı çapraz tonozla örtülmüştür. Bu mekanda dışa taşan bir apsisin⁸ varlığı söz konusu değildir. Burası kilisenin en kutsal bölümü olup⁸, üç basamakla çıkılan bir platform üzerinde altar⁹ bulunmaktadır. Rahip dinsel törenlere burada başkanlık etmektedir. Yanlarda ise koro bulunur. Bemanın doğu ve batısından birer basamakla indiğimizde, üzeri düz tavanla örtülü iki katlı mekanlar görülür. Bunlardan doğudakine içteki ahşap merdivenlerle ulaşılmaktadır. Bu mekanın kuzeyindeki bir girişle bahçeye, doğusundaki girişle rahibin odasına geçilmektedir. Sözü edilen mekanların güneyinde iki basamaklı ve yuvarlak kemerli nişleri olan şapelleri⁵ bulunmaktadır. Bunlardan doğudaki az cemaatle kullanılan bir ibadet yeri olup, batıdaki ise Azize Meryem'e adanmış bir dua yeridir. Üzerleri bağdadi tekniği ile yapılmış sekiz dilimli birer kubbe ile örtülmüştür. Şapeller dışta kare olmakla birlikte, içte sekizgen planlıdır. Kuzey cephesindeki nişler yuvarlak kemerli olup, üstleri fiğürlüdür.

Yapının süslemeleri daha çok iç kısımda toplanmıştır. Dıştaki tezyinat ise kuzey cephesinde yoğunluk kazanmaktadır. Cephelerin ortasında ve üst kısımlarında görülen kirpi saçaklarda bir anlamda süslemeye yöneliktir. Yine cephelerde pencerelerin silmelerle profilendirilmesi, üçgen alınlık süsleme açısından dikkat çekici unsurlardır. Kuzeydeki revakın üst kısmında adeta üçgen alınlık izlenimi yaratan kesimde bir haç ve iki adet çivi izleri bulunan kol (elden dirseğe kadar) durmaktadır. Bunlardan biri çıplak, diğeri giysili olup "X" şeklinde tasvir edilmiştir. Çıplak olan kol Hz. İsa'nın, diğeri ise Assisi'li Aziz Francesco'nundur.¹⁰ Haç motifleri ise aynı kesimde, üst kısımlarda köşede ve üçgen alınlığın tepe noktasında kullanılmıştır. Girişteki revakın sütun başlıklarında İon tarzı volütler ve akantus yaprakları görülmektedir.

Giriş, yine silmelerle profilendirilerek dikdörtgen bir çerçeve içine yerleş-

5 m.

Kilisenin çan kulesi

Naos'un üzerini örten kubbe

tilmiştir. Üçgen dilimlerle hareketlendirilen giriş kemerinin ortasında kıvrım dallar, yanlarında ise girland motifleri vardır. Üst kısımda ise yapıya ait kitabe dik-katimizi çekmektedir.

İç kısımda naosun kubbesi yoğun bir şekilde bezelidir. Kubbenin ortasında yer alan iki sıra şerit ile çevrelenen madalyonda kutsal ruhu simgeleyen beyaz bir güvercin vardır. Panonun zemininde balık puluna benzer bir fon oluşturulmuştur. Kubbenin dilimleri geçme motifleriyle tezyin edilmiştir. Ortadaki alanlarda çeşitli desenler kullanılmıştır. Kubbe eteğindeki silmelerde farklı geometrik desenler mevcuttur. Payelerin başlıkları akantus yaprakları ve İon tarzındaki volütlerle bezelidir. Pencereleğin üst kısımlarındaki freskler kahverengi ve krem tonlarında olup, altta ise dinsel içerikli vitraylı pencereler dikkat çekicidir. Bunlardan kuzey -batıdaki pencere vitrayında Aziz Paulus¹¹ elinde simgesi mektup tomarıyla görülmektedir. Üzerindeki duvar freskinde "İsa'nın Sünneti" işlenmiştir. Güney - batıdaki pencere vitrayında Hz. İsa, üstteki freske ise "Meryem'in Taç Giymesi"¹², güney - doğudaki pencere vitrayında Meryem, üstteki fresk ise "Meryem'in Göğe Çıkışı"¹³, kuzey - doğudaki pencere vitrayında Aziz Yuhanna (Giovanni) yani İncilci Yahya simgesi kartalla birlikte, üstündeki freske ise "İsa'nın Doğumu"¹⁴ na ait sahneler işlenmiştir.

Büyük nişlerde kemer alınlıkları geometrik desenlerle süslüdür. İç kısımda ise, sütunların taşıdığı, adeta taçlandırılmış ve dini sahnelerin yer aldığı resimler bulunmaktadır. Bunlardan batıdaki Aziz Francesco, doğudaki Aziz Antonius¹⁵ ve Çocuk İsa tasvir edilmiştir.

Naos'tan bemaya bir yuvarlak kemerle geçilir. Bu kemerin karın kısmının ortasında, daire şeklinde bir madalyon vardır. Bema mekanının üst örtüsü aynalı çapraz tonoz olup, silmelerle belirginlik kazanmıştır. Ancak ortadaki madalyon içerisinde bir haç ve haçın ortasındaki üçgen içinde göz tasvir edilmiştir. Bemanın güney duvarında ortada kademeli olarak yerleştirilen, mermer taklidi boyanmış pilastrlar mevcuttur. Üst kısım ise üçgen bir alınlıkla taçlandırılmıştır. Alt kısımda yine üçgen alınlıklı sütunçeleri olan bir süslemede ortada bir kadeh¹⁶ ve üstünde eklemek sembolize edilmiştir. Bunların üstünde ise bir haç durmaktadır. En üstteki bölümün ortasında ise "Meryem ve Çocuk İsa" resmedilmiştir.¹⁷

Bemanın yan mekanlarını ayıran pilastrların başlıkları akantus yapraklarına sahiptir. Galerilerin bemaya bakan yüzleri dikdörtgen panolarla bezenmiştir. Alt katın tavanları ile şapel girişlerinin kemer karınları bitkisel motiflerle süslenmiştir. Girişlerin üstü içten kıvrım dallarla, dıştan yazıtlarla dekore edilmiştir. Üstlerini örten kubbelerin ortaları bitkisel desenlerle doludur. Nişlerin üst kısımlarında ikili melek figürleri dikkati çeker.

Kilisenin kuzeyindeki girişin üst kısmında yer alan kitabenin Türkçesi şu şekildedir:

"Allahın 1831 senesinde Muhterem Peder İsidora da Boscomari Aziz Francesco'un kanununu yerine getiren İstanbul misyon sermaye katkısıyla kapuçin pederleri ve hali hazırda apostolik yetkili, bu binayı Kutsal Bakire Meryem namına temelinden inşa etmiştir."⁷

Yapı, adından da anlaşıldığı gibi Meryem Ana'ya ithaf edilmiştir. 1831'de yapıldığı kitabesinden anlaşılmaktadır. □

Naos'un kuzeyi, içten görünüş

Naos'tan bema'ya bakış

DİPNOTLAR

- (1) Dört ayak üzerinde yükselen kubbeli bir çan kulesi vardır.
- (2) Naos: Gerekçe "naiein" (barınak) fiilinden kaynaklanan "naos" sözcüğü, eski Yunan tapınaklarının kült objelerine ve tanrı heykeline ayrılan en kutsal bölümü banlamına gelir. Latince'deki "cella" ile aynı anlamdadır. "Naos" antik çağlarda içine halkın giremediği, yalnız rahipler tarafından görülebilen bir mekandı. Daha sonraları, kiliselerde halkın tapınma amacıyla kullandığı ana mekana bu isim verilmiştir.
- (3) Bema: Kiliselerde apsisin önünde yer alan, altarı içeren platform. Kilisenin en kutsal bölümü sayılmaktadır.
- (4) Synthronon: Bizans ve Doğu Hıristiyan kiliselerinde din görevlerinin oturması için yapılmış sıralar. Apsiste yarım daire planlı anfityatro biçiminde olabildiği gibi, bemanın iki yanında düz sıralar halinde de yer alabilir.
- (5) Şapel: Tek mekandan oluşan küçük kilise. Ancak buradaki anlamı ile kilisede bir azize adanmış küçük tapınma mekanı.
- (6) Perè Jean Baptiste, St Policarpe Et Son Tombeau Notice Historique, İstanbul, 1911, s. 344. Brigida Papi, İzmir'deki Bizans Sonrası İşlevini Sürdüren Kiliseler, İzmir, 1988, s. 40. (Basılmamış Lisans Tezi, E.Ü. Ed. Fak. Arkeo. ve Sanat Tarihi Böl.)
- (7) Rahipten aldığım bilgiye göre; bunlar mezarlıklardan v.b. yerlerden getirilerek sonradan yapıya yerleştirilmiştir.
- (8) Apsis (Apsit): Kiliselerde koronun arkasında bulunan ve camilerin mihrap kısmının karşılığı olan, yarım daire veya yarım çokgen şeklinde, çoğu tonozla örtülü bölüm.
- (9) Altar (Sunak): Hıristiyanlık öncesi çeşitli dinlerde, hayvanların üzerinde kurban edildikleri taş masa; kiliselerde ise çoğu kez taştan yapılan ve kutsama töreni için kullanılan masa.
- (10) Aziz Francesco: 1182 yılında İtalya'nın Assisi kentinde doğan Aziz Francesco kendi adıyla anılan tarikatın kurucusudur. Francesco, önceleri halktan basit bir insan olarak, İncil'in anlamını İtalyanca anlatıyordu. Vaazlarında kendini dinleyenleri duaya ve pişmanlığa çağırıyor, tüm insanların tanrı karşısında eşit olduğunu coşkuyla dile getiriyordu. Öğrentilerinin temelinde yoksulluk ve alçak gönüllülük yatmaktadır. Kendi yaşamı da bu doğrultudadır. Yaşam ile ilgili olay ve mucizeler, Giotto'nun Assisi'deki ünlü fresklerinde konu olarak işlenmiştir. Aziz Francesco, resimsel tasvirlerde, Francesco tarikatının üyelerinin giydiği koyu kahverengi rahip elbisesi ile gösterilir. Vücutunda, İsa çarmıha gerildiğinde böğründe, el ve ayaklarında açılan beş yaranın izini taşır. Yanında bir çarımı vardır. Bazen kafatası, sambak, kurt, kuzu gibi öğelere de rastlanır. Burada elindeki zambakla gösterilmiştir.
- (11) Aziz Paulus: (1 yy.) da Tarsus'da doğmuştur. Ailesi, Roma yurttaşı yahudidir. İlk adı, Saul'dur. Kendisinden şam'da bulunan küçük bir Hıristiyan topluluğun yok edilmesi istenmiştir. Ancak yolda giderken, gökte aniden beliren bir ışıkla gözleri kör olur ve yere düşer. Duyduğu bir ses, "Saul, bana ihanet ediyorsun" der. Sese kim olduğunu sorduğunda, "İsa" yanıtını alır. Daha sonra gözleri iyileşince vaftiz olur ve adını "Paulus" olarak değiştirir. Filistin'de tutuklanarak İmparator Neron'a götürülmek istenir ve kılıçla şehit edilir. Paulus, Hıristiyan kilisesinin kurucularından kabul edilir. Sembolleri kılıç veya kağıt tomarıdır.
- (12) Meryem'in Taç Giymesi: Meryem, oğlu İsa tarafından cennete kabul edildikten sonra, kendisine yine oğlu tarafından, bir cennet kraliçesi olarak taç giydirilir. Burada da o şekilde betimlenmiştir.
- (13) Meryem'in Göğe Çıkışı: Meryem öldüğü gün, İsa meleklerle birlikte görünür. Meryem'in ruhu bedeninden ayrılarak oğlunun kolları arasında göğe yükselir. İsa, annesinin yeryüzünde kalan bedeninin, göğe çıkan ruhuyla birleşmesini ve cennete taşınmasını ister. Buradaki freskte Meryem ışıklar içinde gökyüzünde görülmekle, alta ise havariler yer almaktadır.
- (14) İsa'nın Doğumu: Bu freskle Yusuf, Meryem ve Çocuk İsa'dan oluşan kutsal Aile, Beytullahim'deki ahırda gösterilmiştir. Meryem uzanmış çocuğunu hayranlıkla seyretmektedir. Yusuf ise şaşkınlıkla bakmaktadır.
- (15) Aziz Antonius: 4 yy. da Mısır'da doğmuştur. Zengin ve soylu bir ailenin oğludur. Onsekiz yaşında ailesini yitirince, kendini Tanrıya adanarak, malını yoksullara dağıtır ve çölde yaşayan çilekeşlere katılır. Yirmi yıl, Nil kıyısındaki bir yarımadada, bedeninin tüm zaaflarını yenmeğe çalışarak sadece tanrı için yaşar. Şeytanın, onu sürekli olarak kandırma girişimleri, sanata konu olmuştur. Yüzbeş yaşına dek yaşamıştır. Manastırcılığın babası sayıldığı için papaz giysileriyle gösterilir. Elinde, yaşlılığın simgesi olarak bir baston tutar. Bazen de bir çingırakla betimlenir. Çünkü çingırak, azizin şeytanları ve kötü ruhları kovma yeteneğini simgelemektedir. Bazen de bir domuzla gösterilir. Bu da, cinselliğe ve oburluğa karşı zaferi simgelemektedir.
- (16) Bura'daki kadeh; İsa'nın son akşam yemeğindeki kadehini simgelemektedir.
- (17) Bu resim Rafello'nun bir kopyasıdır. (Rahibin sözlü ifadesine göre) Ünlü ressam "Meryem ve Çocuk İsa" resimlerinde çok başarılıdır. Ayrıca Meryem'i ağır kilise havasından kurtararak, çocuğunu seven bir anne olarak betimlemiştir.